

כ"א אב

הרב חיים סולובייצ'יק

מעשה מצווה וקיומה

בתאריך כ"א אב חל יום פטירתו של הרב חיים סולובייצ'יק, שנפטר בתאריך זה בשנת תרע"ח (1918). הרב נולד בוולוז'ין לאביו הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, בעל שו"ת 'בית הלוי'. הרב שימש ראש ישיבת וולוז'ין לצידו של הנצי"ב, ולאחר סגירת הישיבה התמנה לרבה של העיר בריסק, ובכך ידוע בכינויו רב חיים מבריסק. הרב יצר שיטה ושפה חדשה לניתוח התופעות ההלכתיות, ושיטת לימודו רווחת עד היום בישיבות. הרב כתב את חידושיו על סדר הרמב"ם, והם נקראים 'חידושי הרב חיים הלוי', בנוסף לחידושיו על סדר התלמוד שנדפסו במכונת כתיבה 'סטנסיל' במטרה להבדיל בינם לבין חידושיו על הרמב"ם שהוא עצמו כתבם.

דרכו בלימוד הייתה לנתח כל גורם בסוגיה התלמודית לחלקיו, בדרך כלל לישני דינים שונים המעורבים בו. בדרך זו מצביע הרב סולובייצ'יק על כך שבמקרים רבים תופעה הלכתית אחת מורכבת משני מושגים, גם כאשר המקורות משתמשים במונח אחד כדי לתאר אותה. לשיטתו, ייתכן שמקורות שונים העוסקים באותה תופעה ידונו בהיבטים שונים שלה. הדוגמה האופיינית לשיטה זו היא החלוקה בין 'חפצא' לבין 'גברא', כלומר האם ההלכה נאמרה לגבי החפץ או לגבי האדם? לדוגמה, החובה לבער חמץ בערב פסח, האם הפירוש הוא שלאדם לא יהיה חמץ או שמא שהחמץ יתבער? אם העיקר הוא שלאדם לא יהיה חמץ, אין זה משנה כיצד הוא יבער אותו, וכל דרך כילוי אפשרית היא. אך אם הדגש הוא על כך שהחמץ יבוער, ייתכן שיש דווקא דרכים מסוימות שבהן עליו להיות מבוער.

נתמקד בהבחנה אנליטית דומה מבית מדרשו של הרב חיים סולובייצ'יק, בין מעשה מצווה לקיומה. עומדים אנו לפני ראש-השנה כשהמצווה מהתורה היא מצוות שופר.

לדעת הרמב"ם,¹ עיקרה של מצוות שופר הוא לשמוע את קול השופר, כלשונו: "מצוות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה, שנאמר יום תרועה יהיה לכם", משום כך לשון הברכה היא 'לשמוע קול שופר'.² בתשובותיו מוכיח הרמב"ם³ שעיקר המצווה היא שמיעת השופר ולא מעשה התקיעה, שאם אכן מעשה התקיעה הוא המצווה לא יכול היה בעל-התוקע להוציא אחרים ידי-חובה, כי הם בעצמם היו צריכים לעשות מעשה של תקיעה: "שאלו הייתה המצווה המחויבת

¹ רמב"ם (הלי שופר פ"א ה"א).

² רמב"ם (הלי שופר פ"ג ה"י).

³ שו"ת הרמב"ם (בלאו, סימן קמב).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

ב"ה

היא התקיעה, היה חייב כל אדם ואדם מן הזכרים לתקוע, כמו שחייב כל אדם ואדם לישב בסוכה וליטול לולב. והשומע, שלא תקע, לא היה יוצא ידי חובתו".

אולם, השאגת אריה⁴ הוכיח שיש משמעות אף לפעולת התקיעה. אחת ההוכחות שלו היא מהדין שמי שאינו מחויב במצוות שופר אינו יכול להוציא אחרים ידי-חובה, דבר המלמד שאף מעשה התקיעה הוא חלק ממצוות שופר, שכן אילו די היה בשמיעה לא היה זה משנה מי התוקע. מדברים אלו הוכיח השאגת אריה ש"תקיעת שופר לאו בשמיעה לחוד תליא, אלא בעיקר תקיעה נמי תליא".

מה יענה הרמב"ם להוכחה זו של השאגת אריה, הרי לפיו עיקר המצווה היא השמיעה? נכדו של הרב חיים סולובייצ'יק, הרב יוסף דב סולובייצ'יק⁵, הביא את תירוצו של סבו: "דאף דקיום המצווה הוי שמיעה, מכל מקום מעשה המצווה הוי תקיעה ולפיכך בעינן כוונת שומע ומשמיע". במצוות רבות, יש זהות בין המעשה שהאדם נדרש לעשות ובין הקביעה שהוא מקיים את המצווה. לדוגמה - במצוות מצה, פעולת האכילה היא גם 'מעשה המצווה' וגם 'קיום המצווה', שכן האדם האוכל את המצה עושה מעשה של קיום. לעומת זאת, בתקיעת שופר ישנו פיצול בין 'מעשה המצווה' לקיומה. הדרישה היא לבצע פעולת תקיעה, ולכן רק מי שחייב במצווה יכול להוציא אחרים ידי-חובה, אך זו עצמה היא רק 'מעשה המצווה' ואינה המהות של המצווה, שהיא שמיעת קול השופר. פיצול זה נוצר דווקא במצוות שופר, משום שפעולת השמיעה היא פאסיבית. כדי להגדיר אדם כשומע וכמקיים את המצווה, דרשה ההלכה לחבר בינו ובין מעשה תקיעה של שופר שהיא 'מעשה המצווה'.⁶

נכדו של הרב חיים, הרב יוסף דב⁷ הרחיב רעיון זה לקבוצה שלימה של מצוות, בהן יש הבחנה בין מעשה המצווה לבין קיומה, וכפי שניסח זאת רבינו בחיי אבן פקודה בספרו 'חובות הלבבות', בהבחנה בין 'חובות האיברים' ל'חובות הלבבות'. לדוגמה - מצוות התפילה, בה 'מעשה המצווה' הוא להתפלל באמירת טקסט באופן ובזמן מסוים, ואילו 'קיום המצווה' הוא להרגיש שאתה עומד לפני המלך.

כמו-כן באבלות, בה 'מעשה המצווה' הוא פעולות שהאבל נדרש להן ואילו 'קיום המצווה' הוא הרגשת הצער על הקרוב שהסתלק.

כמו-כן, מצוות כיבוד אב ואם, בה 'מעשה המצווה' הוא למלא את הבקשות של ההורים ואילו 'קיום המצווה' הוא להרגיש כלפיהם רגש של כבוד והערכה.

⁴ שאגת אריה (סימן ו).

⁵ אגרות הגרי"ד הלוי (הל' תפילה פ"ג הי"ד).

⁶ ראו גם: שו"ת אבני נזר (או"ח סימן מ אות ו).

⁷ ראו: על התשובה (עמוד 40).